

Ahmet Özel. “İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları-1104, Ankara, 2015, 128 Sayfa, 1. Basım

Ahmet Özel. “İmām Abū Ḥanīfa and the Hanafi School” the Publications of Directorate of Religious Affairs-1104, Ankara, 2015, 128 Pages, 1th Edition

Ramazan Çöklü

Öğr. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Bilecik/Türkiye

Lecturer, Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Studies, Istanbul / Turkey

ramazan.coklu@bilecik.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3639-1600>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirme / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 13.09.2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26.11.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30.11.2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kasım / November

Atıf / Citation: Çöklü, Ramazan. “Ahmet Özel, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları-1104, Ankara, 2015, 128 Sayfa, 1. Basım”. *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 5/2 (Kasım/November 2021): 71-76

İntihal: Bu değerlendirme, plagiarisma yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This review has been scanned by plagiarisma. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.



Özet

Dört sünni mezhebin ilki olarak Hanefî mezhebi, bugün dünya Müslümanlarının önemli bir kısmının fikhî mezhep olarak benimsediği büyük ve yaygın bir mezheptir. Mezhebin kurucusu olan Ebû Hanîfe, kendi döneminin en tanınmış âlimlerinden ve Irak re'y ekolünün tarihteki önderlerinden biridir. Entelektüel kişiliğiyle Ebû Hanîfe, hocalarından ve katıldığı ilim meclislerinden elde ettiği birikimi olgunlaştırıp harmanlamanın yanı sıra öğrencilerinin fikirlerine de önem vermiş ve en isabetli görüşü ortaya çıkarmayı hedefleyen soru-cevap fasıllı fıkıh akademisi oluşturmuştur. Onun fıkıhtaki başarısı İmam Şâfiî tarafından "Fıkıhta herkes Ebû Hanîfe'nin iyâlidir" denilerek övülmüştür. Bu itibarla onu ve onun öncülük ettiği eğitim ve öğretim faaliyetini bilmek, sadece Hanefîler için değil, bütün Müslümanlar için gereklidir. Değerlendirme yapacağımız "İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi" adlı eser de Ahmet Özel'in bu amaçla kaleme aldığı bir çalışmadır. Literatürde Ebû Hanîfe ve Hanefî mezhebi hakkında başka çalışmalar bulunmakla birlikte, bu çalışma, küçük hacmine rağmen zengin muhteviyatıyla, konuların dizilişi ve sade üslubuyla öne çıkmaktadır. Bu incelemede amacımız, sözü edilen bu değerli eserin daha geniş kitlelerce tanınmasına katkı sağlamak ve eseri olumlu-olumsuz yönleriyle incelemektir.

Anahtar kelimeler: Ebu Hanife, Fıkıh, Ahmet Özel, İslam Hukuku

Abstract

The Hanafi School, as the first of the four Sunni schools, is a large and widespread school today that a significant portion of the world's Muslims adopts as a fiqh school. Abû Hanîfa, the founder of the sect, is of the most well-known scholars of his time and of the historical leaders of the Iraqi ra'y school. With his intellectual personality, Abû Hanîfa, in addition to maturing and blending the knowledge he gained from his teachers and educational environment, also gave importance to the ideas of his students and created a fiqh academy with question-answer sections, aiming to reveal the most accurate view. His success in fiqh was praised by İmâm Shâfi'î by saying, "Everyone in fiqh is following Abû Hanîfa". In this respect, knowing him and the education and training activity he pioneered is necessary not only for the Hanafis, but also for all Muslims. The work titled "İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi (İmâm Abû Hanîfa and the Hanafi School)", which we will evaluate, is a work written by Ahmet Özel for this purpose. Although there are other studies about Abû Hanîfa and the Hanafi sect in the literature, this study stands out with its rich content, order of subjects and unsophisticated style despite its limited volume. Our aim in this review is to contribute to the recognition of this valuable work by wider masses and to examine it with its positive and negative aspects.

Keywords: Abû Hanîfa, Fiqh, Ahmet Özel, Islam law

Ebû Hanîfe (ö: 150/767), İslam hukuk düşüncesinin gelişmesinde başat rol oynayan öncül bir şahsiyet, aklı ve naklî ilimlerin yanı sıra İslam kültür ve medeniyetinin teşekkülüne de katlı sağlayan entelektüel bir kişiliktir. Onun bıraktığı fikhî miras, İslam tarihi boyunca Müslümanların büyük bir kısmının dini ve sosyal hayatının düzenlenmesine rehber olmuş, pek çok İslam devleti onun ve talebelerinin içtihatlarını birer hukuk öğretisi olarak kanunlaştırmıştır. Bu itibarla, Ebû Hanîfe'yle birlikte onu yetiştiren hocaları, onun yetiştirdiği; görüşlerini yaşatan ve sonraki kuşaklara aktararak yayılmasını sağlayan talebeleri, eserleri, kurucu imamı bulunduğu fikhî mezhebin temel asılları ve fıkıh birikimi hakkında bilgi sahibi olmak bütün Müslümanların ihtiyacıdır. (s. 9) İşte incelemeyi hedeflediğimiz bu eser, sözü edilen ihtiyaca bir nebze de olsa deva bulmak için kaleme alınan bir kitaptır. Hanefî mezhebine mensup âlimler hakkında oldukça kıymetli bir kitap telif eden Ahmet Özel tarafından

satırlara dökülen bu çalışma, Kazakistan Cumhuriyeti'nin 2015 yılını "Ebû Hanîfe Yılı" olarak ilan etmesi münasebetiyle, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu konuda bir el kitabı hazırlanması arzusunu yerine getirme amacıyla kisve-i tab'a bürünmüştür. (s. 9) Hacmi küçük olsa da içeriği zengin olan eser, bir önsöz, üç bölüm ve bibliyografya bölümlerinden oluşmaktadır. Yazar, eserin önsözünde Ebû Hanîfe'nin İslam tarihindeki mühim konumuna kısaca değinmiş, ardından kitabı yazma amacından ve eserde izleyeceği metottan söz etmiştir. (s. 9-10)

Ebû Hanîfe'nin hayatından, eserlerinden ve şahsi kişiliğinden söz edilen birinci kısmı kısaca özetlemek gerekirse, asıl adı Numan, babasının adı Sâbit olan Ebû Hanîfe'nin etnik kökeniyle ilgili farklı görüşler ileri sürülse de fars asıllı olduğu kanaati ağırlık basmıştır. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre ataları, Sâsânîler döneminde idarecilik yapmıştır. Hür bir insan olarak doğan babası Sâbit, Hz. Ali (ö: 40/661) ile görüşme saadetine erişerek soyu hakkında hayır duası almıştır. (s. 13) Kûfe'de zengin bir kumaş tüccarının çocuğu olarak dünyaya gelen Ebû Hanîfe, bir taraftan baba mesleğini icra ederken diğer taraftan tahsil hayatına da devam etmiş, Atâ b. Ebû Rebâh (ö: 114/732) başta olmak üzere dönemin pek çok meşhur âliminden ders almıştır. (s. 14) Önceleri kelâm ilmine gönül vermişken, daha sonra fıkha yönelen ve bu alanda derinleşerek müstesna bir konum elde eden Ebû Hanîfe, 18 yıl fıkıh tahsil ettiği hocası Hammâd b. Ebû Süleyman (ö: 120/738) vefat edince onun yerine ders halkasının başına geçmiştir. Kaynaklar, vefatına kadar imamın derslerine çeşitli ülkelerden binlerce talebenin katıldığını aktarmaktadır. (s. 14-15) Ebû Hanîfe'nin tâbiinden olduğu iddia edilmekle birlikte bunu zayıf bir rivayet olarak gören yazar, onun tebeu't-tâbiinden sayılmasını daha doğru bulur. (s. 20)

Sonucu ne olursa olsun hak uğruna her zaman doğruları söyleyen Ebû Hanîfe, Emevîler ve Abbasîlere karşı Hz. Ali'nin evlâdını desteklediği gibi halk arasında sahip olduğu imtiyazı kullanmak isteyen yöneticilere karşı durmuş, bu yüzden hükümdarlar tarafından menfi davranışlara maruz kalmıştır. Kadılık teklifini reddettiği için hapse atılan ve işkence gören büyük imam, yoğun baskılar üzerine bir süre Mekke'de ikamet etmiştir. Geri döndüğünde aynı durumla tekrar karşılaşan Ebû Hanîfe, hicrî 150 senesinde, rivayetlere göre maruz kaldığı işkenceler sebebiyle veya zehirlenerek vefat etmiştir. Cenazesini Hayzürân kabristanının doğu tarafına defnedilmiş olup mezarı zamanla türbeye çevrilerek etrafına medrese inşa ettirilmiştir, zamanla Selçuklu ve Osmanlı padişah ve vezirleri tarafından bakımı için zengin vakıflar tesis edilmiştir. (s. 15-16) Taassuba karşı olan ve öğrencilerinin fikirlerine önem veren Ebû Hanîfe, başkasının görüşlerine ve kendi içtihatlarının tartışılmasına

her zaman hoşgörüyü yaklaşan, herkese söz hakkı vererek kimseyi kendi fikrini benimsemeye zorlamayan öncül bir şahsiyettir. (s. 20-21)

Yazar Ahmet Özel'in, Ebû Hanîfe'nin hayatına ve şahsiyetine yönelik yaptığı açıklamalar oldukça sade ve en önemli hususlara değindiği için içerik olarak doludur. Ebû Hanîfe'nin hayatı incelenirken hocaları ve ilim halkası ayrıntılı olarak sayılmış, siyasi görüşü ve maruz kaldığı haksızlıklar net bir şekilde okuyucuya sunulmuş, böylece Ebû Hanîfe'nin odasına çekilmiş bir ilim adamı olmayıp devlet gündemiyle ve toplumun sorunlarıyla ilgilenen özel kişiliğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca imamın ders metodu ve ilim yöntemi kısa ve öz bir şekilde verilerek, adeta günümüz eğitim ve öğretim kurumlarına misal teşkil edercesine, bir akademinin nasıl verimli bir ders ortamına dönüşeceği gösterilmiştir. Yazarın hem İmâm-ı Âzam'ın hayatı ve ilmi kişiliğiyle ilgili yazılan bazı eserlere, (s. 16-20) hem de Ebû Hanîfe'nin kendi yazdığı eserlere yer vermesi, (s. 25-32) konuyu detaylı olarak incelemek isteyen araştırmacılara ve okuma sahasını genişletmek isteyen okurlara literatür desteği sağlaması bakımından önemlidir.

Özel, ikinci bölümde İmâm-ı Âzam'ın hocalarına ve talebelerine yer verir. Eğitim hayatı ve hocalığı boyunca pek çok âlimle görüşüp çeşitli mezhep ve fırkaya mensup ilim adamlarıyla fikir alışverişinde bulunan Ebû Hanîfe'nin en önemli hocası, yanında 18 yıl eğitim gördüğü Hammâd b. Ebî Süleymân'dır. Hammâd'ın, Abdullah b. Mesud'un (ö: 32/352-53) (r.a.) en önemli talebesi Alkame b. Kays'ın (ö: 62/682) talebeleri olan İbrahim en-Nehâî (ö: 96/714) ve Şa'bî'den (ö: 104/722) ilim tahsil etmesi, İmâm-ı Âzam'ın ilim silsilesinin sahabeden Abdullah b. Mesud'a (r.a.) dayandığını göstermektedir. Ayrıca İmâm-ı Âzam'ın, Hz. Ömer (ö: 23/644) ve Hz. Ali'nin talebelerinin aktif olduğu Irak bölgesinde yaşaması, adı geçen iki sahâbînin öncülük ettiği ilmi mirastan faydalandığını da gösterir. Yine o, Mekke ikameti sıralarında İkrime (ö: 105/723) ve Ata b. Ebû Rebâh'tan İbn Abbas'ın (ö: 68/687-88) (r.a.), Nâfi'den (ö: 117/735) de İbn Ömer'in (r.a.) görüşlerini öğrenmiştir. Onun ilim tahsil ettiği hocalar arasında Şîî imamlardan Zeyd b. Ali (ö: 122/740) ve Muhammed el-Bâkır (ö: 114/733) da bulunmaktadır. İmâm-ı Âzam'ın görüştüğü ilim ehli arasında Ca'fer es-Sâdık (ö: 148/765), İmam Mâlik (ö: 179/795) ve Evzâî'yi de sayan (s. 35) Özel, daha sonra imamın ilim halkasını İbn Mesud'a (r.a.) ulaştıran silsiledeki dört âlimin hayatı hakkında kısa bilgi verir. (s. 36-38) Yazar, Ebû Hanîfe'nin talebeleri olarak; Züfer (ö: 158/775), Nuh b. Ebî Meryem (ö: 173/789), Kâsım b. Ma'n (ö: 175/791), Ebû Yusuf (ö: 182/798), Yahya b. Zeke-riya (ö: 183/799), Muhammed eş-Şeybânî (ö: 189/805), Esed b. Amr el-Becelî (ö: 190/806), Hafs b. Giyâs (ö: 194/810), Veki' b. el-Cerrâh (ö: 197/812), Ebû Mutî' el-Belhî (ö: 199/814), Hasan b. Ziyâd (ö: 204/819) ve Bısr b. Giyâs el-Merîsî'yi (ö: 218/833) saymıştır. (s. 38-52) Her bir talebenin hayatından kısaca

bahsederek eserlerine atıfta bulunmuş, özellikle Ebû Yusuf (s. 41-44) ve Muhammed eş-Şeybânî'nin (s. 44-49) eserlerinin içeriklerine değinmeye özen göstermiştir. Ahmet Özel'in hem Ebû Hanîfe'nin hocalarını, hem de talebelerini kısa ve öz olarak sunduğu bu bölüm, dil ve üslup bakımından her seviyedeki insan için anlaşılır bir dizindir. Ayrıca bu bölümde Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin eserlerinin ne şekilde oluştuğuna, üzerlerine yapılan çalışmalara ve onlara nasıl ulaşılacağına değinilmesi, kitabın akademik içeriğini yansıtmakta ve bir önceki bölümdeki gibi okuma sahasını genişletmek isteyenlere rehberlik etmektedir.

Yazar, üçüncü ve son bölümde Hanefî mezhebinin ortaya çıkış sürecinden, yayılmasından, yayıldığı coğrafi bölgelerden, Hanefî mezhebinin usûlünden ve mezhep literatürüyle literatür içindeki mevcut bazı terimlerden bahsetmektedir. Buna göre Hanefî mezhebi, Ebû Hanîfe'nin tevârüs ettiği fikhî birikimi harmanladığı Irak bölgesinde ortaya çıkmış, gerek Ebû Hanîfe, gerekse onun sayıları birkaç bine ulaşan talebelerinin ilim faaliyetleriyle vücut bulan fıkıh akademisi, Irak re'y fikhının şekillenip sistemleşmesinde büyük rol oynamıştır. Burada kayda geçmesi gereken en önemli olgulardan bir diğeri, Ebû Hanîfe ve talebelerinin başlattığı fıkıh tedvin hareketidir. Öyle ki fıkıh ilk defa onların eliyle sistematik bir şekilde kaleme alınmıştır. İmâm-ı Âzam'ın içtihat ehliyetine sahip talebeleriyle tartıştıkları meseleler ve devamında ortaya atılan görüşler, belirli kıvama geldiklerinde seçkin fakihlerin yer aldığı on kişilik bir ekip tarafından tedvin edilirdi. Bununla birlikte Hanefî fıkıh öğretisinin sistematik bir şekilde telifinde asıl pay Ebû Yusuf ve Şeybânî'ye aittir. Zira Ebû Yusuf ve Şeybânî'nin günümüze ulaşan eserleri, mezhebin ilk ve asıl kaynaklarını oluşturmaktadır. (s. 57-59) Ebû Hanîfe'nin fıkıh akademisinin oluşturduğu fikhî öğretisi, Ebû Yusuf'un Abbasîlerin baş kadısı olması sayesinde, o dönemde bütün İslam coğrafyasında yayılma ve tanınma imkânı bulmuştur. Bunun nedeni, Ebû Yusuf'un on altı yıl devam ettiği başkadılık döneminde kadı tayin ederken hocasının ilim meclislerinde yer alan ve güvendiği Hanefî fakihlere öncelik vermesidir. (s. 59) Bütün bunların yanı sıra dönemin aktif eğitim kurumları olan cami ve medreselerde yürütülen ilmî faaliyetler, mezhebin ortaya çıktığı Irak bölgesinin, hem hac güzergahı hem de orta doğudaki geçiş güzergahlarından biri olması bakımından sahip bulunduğu stratejik konum, Hanefî mezhebinin yayılmasına aracılık eden diğer faktörler olarak sayılabilir. (s. 60) Nitekim Irak bölgesinde teşekkül eden mezhep, zamanla Orta Asya ve Hint alt kıtasının pek çok bölgesinde yayılmıştır. Özellikle 10. yüzyıldan itibaren kitleler halinde İslam'a giren Türkler, ilk olarak Mâverâünnehir'deki sünnî Müslümanlarla temasta buldukları için fıkıhta bölgenin en yaygın mezhebi olan Hanefîliği tercih etmişlerdir. Karahanlılar, büyük Sel-

çuklular, Zengiler, Anadolu Selçukluları, Osmanlılar, Gazneliler, Delhi sultanlığı ve Bâbürlüler, Hanefî mezhebini benimseyip yayılmasında katkı sağlayan devletlerdir. Selçuklular döneminde Anadolu'daki medreselerde ilk başlarda Şâfiî-Eş'arî düşünce hâkimken Moğol istilası doğrultusunda Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler dengelerin değişmesine yol açmış ve artık Anadolu'da Hanefî mezhebi daha çok revaç bulmuştur. (s. 64)

Yazar daha sonra Hanefîler'in usûl düşüncesine değinmekte, hadislere verdikleri önemden, haber taksiminden ve içtihat metotlarından kısaca bahsetmekte, (s. 67-74) ardından Hanefîlerin fakihler tabakatına, son olarak da bazı kavramlarla birlikte tarihi süreçte Hanefî mezhebi çatısında oluşan fıkıh eserlerine yer vermektedir. Özel'in önceki bölümlerde olduğu gibi bu bölümü de kısa bir çalışmanın en verimli örneğini oluşturacak bir mahiyette derlediğini görmekteyiz. Konuya Ebû Hanîfe'nin tedrisinden başlayıp sonrasında yetiştirdiği talebeleriyle birlikte rol aldığı ilmî faaliyetleri aktarması, daha sonra ilk başta karşılıklı müzakere formatında seyreden mezkûr faaliyetlerin nasıl satırlara döküldüğüne yer vermesi, ardından ilmî olgunluğa erişmiş olanların devletin çeşitli kurumlarında çalışarak mezhebin yayılmasına sağladığı katkıya değinilmesi, oldukça başarılı bir sunumdur. Hanefî mezhebinin usûl anlayışı açıklanırken, Hanefîlerin diğer mezheplerce eleştirilere maruz kaldığı hadis yönteminin ön planda tutulması, temel asılların yanı sıra haber-i vahidle amel şartları ve meşhur sünnet gibi Hanefîlere özgü hadis kriterlerine ve usûl terimlerine yer vermesi, mezhebin usûl krokisini okuyucuya belleten, bütüncül mahiyette bir anlatımdır. (s. 67-75) Yazarın kullandığı terimlere ve tabakat bilgisine gelecek olursak, bunların hepsi mezhep hakkında araştırma yapanların kesinlikle bilmesi gereken özenle seçilmiş kavram ve içeriklerdir. (s. 75-89) Bu bilgiler, Hanefî öğretisi hakkında bilgisi olmayanlara en önemli kavramları ve içtihat hiyerarşisini gösterdiği gibi özet bir sunum olduğu için alanda araştırma yapan bireylere bilgilerinin tekrar etme imkânı da sağlamaktadır. Özel, önceki bölümlerde olduğu gibi burada da fıkıh eserlerinin içeriğinden, tab' durumlarından ve mezhep içindeki yerlerinden kısa ve öz olarak bahsetmiş, (s. 86-121) böylece okuyucuların pratik bir sunumla öğrenme olanağı doğmuştur. Hepsinden de öte, yazarın sade anlatımı, konuya vukufiyeti, herkese hitap edecek bir dil kullanması ve bu kadar derin bir konuyu üstün bir başarıyla özetlemesi, kitabın değerine değer kaymaktadır.